

UDK: 811.512133'373.49+811.111'373.49

Zebinso NO'MONOVA,
Andijon davlat universiteti doktoranti
E-mail: linguistzebo@gmail.com

ADCHTI f.f.n.dots N.Pazilova taqrizi asosida

EVFEMIZM KONSEPTINING NOMINATIV MAYDONI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy lingvistikada kognitiv tilshunoslikning tadqiqot objekti, kognitologiyaning asosiy tushunchasi bo'lgan konsept masalasi, uning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, tilshunoslikda evfemizm masalasi, uning o'ziga xos xususiyatlari, maydon tushunchasi hamda evfemizm konseptining nominativ maydoni masalalari atroflicha o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Konsept, maydon, nominativ maydon, semantika, konseptuallashtirish, konseptosfera.

NOMINATIVE FIELD OF THE EUPHEMISM CONCEPT

Annotation

In this article, the research object of cognitive linguistics in modern linguistics, the issue of the concept, which is the main concept of cognitology, and its specific features are highlighted. Also, in linguistics, the issue of euphemism, its specific features, the concept of field and the nominative field of the concept of euphemism have been thoroughly studied.

Key words: Concept, field, nominative field, semantics, conceptualization, conceptsphere.

НОМИНАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА ЭВФЕМИЗМА

Аннотация

В данной статье освещается объект исследования когнитивной лингвистики в современной лингвистике, вопрос о концепте, который является основным понятием когнитологии, и его специфические особенности. Также в лингвистике подробно изучен вопрос об эвфемизме, его специфических особенностях, понятии поля и номинативном поле понятия эвфемизма.

Ключевые слова: Концепт, поле, номинативное поле, семантика, концептосфера, концептосфера.

Kirish. Bizga ma'lumki, insoniyat paydo bo'lgandan boshlab, ularni o'ran turgan dunyoning sirlarini o'rganish, izlanishlar olib borish, kashf etish hamda bu orqali o'zlarining tajriba va mahoratlarni rivojlantirib borish, ana shu tajribalarini esa o'zlarining ya'ni insonlarning o'z manfaatlarini tomon yo'naltirish birdan- bir maqsadi bo'lib kelmoqda. Ushbu kognitiv jarayonlarda odamlar olamdagi barcha voqea-hodisalarni kuzatadi, ularga xos xususiyatlarni aniqlaydi hamda ularni bir-biridan farqli tomonlarini ajratib, qiyoslay boshlaydi. Shu nuqtai nazardan, mantiqshunos olim N.I.Kondakov bu haqida shunday fikr bildiradi: "Qiyoslash – ob'ektiv borliqdagi narsalar, narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashdir, boshqacha aytganda, har qanday predmet va hodisani bilish uni boshqa bir predmet bilan qiyoslashdan boshlanadi" [1].

Adabiyotlar tahlili. Avvalo, evfemizm so'ziga ta'rif berib o'tishimiz joizdir. Tadqiqotchil E.Tyurina evfemizmga shunday ta'rif beradi: "Evfemizm aytilishi noqulay bo'lgan til birliklarining, ba'zi hollarda esa qaysidir jihatdan taqiqlangan, odobsiz deb topilgan qo'pol, dag'al, yoqimsiz so'z va iboralarning boshqa so'z va ifodalar bilan pardali, yumshoq aks ettirilishidir" [2].

Olima I.Zabodkina shunday yozadi: "Evfemizm o'zida ko'plab ijobiy xislatlarni jamlaydi bular: xushmuomalalik, nazokat, muloyimlik, odob va h.k [3].

S.Brunet qayd etadiki, evfemizm birliklarining kuchayishi, yoki o'ta xushmuomalalik, demokratik normaga zid bo'lib, ijtimoiy tengsizlikni keltirib chiqaradi [4].

Olima N.S.Arapova talqinicha "Evfemizmni qo'pol, yoqimsiz haqiqatni yumshoq yoki obrazli ifodalamoq, - deb aytadi [5].

I.R.Galperin "Evfemizm –so'z yoki gap bo'lib, yoqimsiz so'zni almashtirish, uni muqobil holatda ifodalash uchun ishlatiladi, -deb yozadi [6].

L.Krisin yozadi: "Evfemistik almashuv kommunikativ konfliktlar va omadsizliklardan qochish uchun ishlatiladi yoki qo'llaniladi, bu esa suhbatdosh bilan kommunikativ noqulayliklar keltirib chiqarmaydi [7].

I.L.Vasilyevich evfemizmni ijtimoiy munosabatlarda yoqimsiz so'z va ifodalardan qochish deb harakterlaydi [8].

Yuqorida evfemizm hodisasi nima ekanligiga oydinlik kiritib oldik, endi esa evfemizm konseptiga quyidagi ta'rifni berib o'tamiz: "Evfemizm konsepti – bu obektiv borliqning bir bo'lagini o'zida aks ettirgan, unga xos muhim va ikkinchi darajali belgi xususiyatlar har bir til egalari xotirasida mavjud bo'lib, emotsional obraz sifatida nomoyon bo'lib, xushmuomalalik belgilari majmuidir".

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslik ko'plab an'anaviy ilmiy muammolarni yangicha izohlab, so'z bilan mustahkamlangan bilimlarni tushunishimizni rivojlantiradi va chuqurlashtiradi. Ushbu muammolardan biri tilshunoslik, psixolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan ma'no va tushuncha o'rtasidagi munosabatlar muammosidir. Tushuncha va ma'no o'rtasidagi munosabatlar muammosi kognitiv tilshunoslikning eng muhim muammosidir, chunki kognitiv tilshunoslikning alohida lingvistik yo'nalish sifatida mavjudligi ham, o'z navbatida olingan natijalarni oldindan belgilab beradigan tadqiqot metodologiyasi ham uning nazariy asosiga bog'liq [9]. Konsept atamasi tilshunoslik tadqiqotlarida XX asrning birinchi yarmidan paydo bo'la boshladi. Bu atama ingliz tiliga oid so'z bo'lib, (conssept), rus tilida ponyatie (tushuncha) atamasi bilan tarjima qilinadi. Keyinchalik bu atama tushuncha atamasi bilan aralashtirib yuborila boshlangach,

uning tom ma'nodagi mazmunini aniq shakllantirishga qaratilgan ishlar tadqiq qilina boshlandi. Lingvistik ensiklopedik lug'atda konsept atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "konsept bu - "so'z ma'nosi" kabi tushuncha bo'lib, faqat bog'lanishlar tizimi nuqtai nazaridan farqlanadi; ma'notil tizimida; tushuncha ham mantiqda, ham tilshunoslikda tadqiq etiladigan mantiqiy munosabatlar va formalar tizimida bo'ladi". Konsept tushunchasini turli xil soha va yo'nalishlarda uchratishimiz va har bir sohada konseptning o'z ma'no va vazifasi borligini kuzatishimiz mumkin. Jumladan, psixolingvistika, tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik sohalarini nuqtai nazaridan konsept talqinlari ko'rib chiqilgan. Psixolingvistika nuqtai nazaridan konsept insonning psixik hayot qonuniyatlariga bo'yusuvchi, shaxsning bilish va muloqot jarayonida dinamik xarakterga ega. Tilshunoslikda konsept lingvokognitiv va lingvomadaniy hodisa sifatida qaraladi.

Kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik fanlarining asosiy mavzusi konsept bo'lib, u tafakkur birligi sifatida millatning ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslikda konsept hayotiy obraz, til birligini anglatuvchidir. Konsept orqali aniq tilni semantik oralig'i tuziladi. Konsept tabiatini tushuntirish va anglash til orqali kechadi. Konseptning o'zi tahlilsiz sistema, ammo boshqa konseptlar ostida harakat qiladi. Konsept - bir millatga tegishli bo'lgan hayotiy tajriba natijalarini o'zida namoyon qilgan bilimlar va tasavvurlar yig'indisi, inson ongidagi hayotga, borliqqa bo'lgan munosabati, bir millatning nimadir haqida o'y-fikrlar, qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan termin. Shu bilan bir qatorda konsept xotiraning operativ birligi bo'lib, fikriy, lisoniy, konseptual tizimlar va ong tili, borliq bilimlarni o'zichiga oladi. Konsept insonni o'rab turgan olamni anglash natijasida orttirilgan bilimlar yig'indisi va tajribasida mavhum birlikni namoyon etadi. Bu qarashlar Yu.S.Stepanov xulosalarida ham keltirilgan. Uning fikricha, konsept inson ongidagi madaniyat bo'lagi, bunday holatda konsept insoniyat olamini mental birligi bo'lib madaniyatga kirgan. Konsept oddiy inson qiyofasida madaniy qadriyat yaratadi va madaniyatga kirib, ba'zi vaqtda madaniyatga ta'sir ko'rsatadi. Bu qarashlarga N.D.Artyunova tomonidan aniqlik kiritilgan. Olimani fikricha, konsept bir qancha faktorlarni o'zaro aloqa natijasi: folklor, milliy urfodatlar, din, hayotiy tajriba, obraz, qadrlilik tuyg'usi [10]. Konsept o'ziga xos madaniy qatlam, inson va olam o'rtasidagi aloqa tasviri. Bizga ma'lumki, konsept lisoniy birliklar (so'z, gap, matn) orqali yuzaga chiquvchi fikrlash jarayonining natijasidir. Konsept bizning psixikamizda aks etuvchi obyektiv borliq, predmet va hodisalar haqida ma'lumot, tushuncha, tasavvurlarni o'zida tashishi, saqlashi, o'zgaga yetkazib berishi bilan jamiyat a'zolarining predmet va hodisalarga bo'lgan munosabatini qayd etishi bilan o'ziga xosdir. Turli madaniyatlarda konseptlar olami turlicha aks etadi. Konsept imkoniyati individual hissiy va madaniy tajriba natijasida til egalari tomonidan boyitiladi. Konsept ma'nosi murakkab tuzilgan. Shuning uchun olimlar tomonidan konseptga tizimli hodisa sifatida qaraladi. Bu tizim qatlam so'zi bilan talqin qilinadi.

Tahlil va natijalar. Evfemizmlarni ifodalovchi verbalizatorlar har bir tilda muhim bo'lganidek, ingliz va o'zbek tillari konseptosferasida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqa turli xil konseptlar singari evfemizm konsepti ham tartiblashgan ichki strukturaga ega bo'lib, unga xos belgi xususiyatlar makro va mikromaydonchalarni tashkil etadi. Jamiyat ongida mavjud bo'lgan evfemizm konseptiga xos xususiyatlarni noverbal atributlar hisoblanadi. Vaholanki, ushbu konseptning verballashgan, muloqot jarayonida relevant bo'lgan qismini esa verbal konseptual atributlar deb hisoblaymiz. A.P.Babushkin va I.A.Sternin bu borada shunday yozadilar: "Konseptning verballashgan yoki verballashmaganligining sababi aynan kommunikativlikdir.

Konseptning verballashuvi yoki verballashmaganligi uning tafakkur birligi sifatida ongda real mavjudligiga ta'sir etmaydi. Ongda verballashmagan konseptlar juda ham ko'p" [11].

Evfemizm konseptining strukturasi va mazmuni milliylik kasb etishi bois ushbu konseptning mazmun-mundariyasi, uning lisoniy manzarasi masalalarini qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillar misolida tadqiq etish nafaqat lingvistik konseptologiya uchun, balki til umumiy nazariyasi, chog'ishtirma lingvokulturologiya uchun ham qimmatli va ahamiyatli natijalar berishi shubhasiz.

Evfemizmi konsept sifatida o'rganar ekanmiz, har bir soha xoh bu ijtimoiy yoki siyosiy soha bo'ladimi, insonlar ishi faoliyati jarayonida muommolarni minimallashtirish, konfliktida qochish, ya'ni ijtimoiy mavqeyi yuqoriroq yoki pastroq bo'lgan subektlarni haqorat qilmaslik, salbiy real bo'lgan voqealarni yumshatish uchun yo bo'lmasa axloqiy sabablarga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri aytilish joiz bo'lmagan vaziyatlarni neytrallashtirish uchun evfemizm konsepti ostida birlashuvchi birliklar zaruriy muloqot quroli sifatida muhim ro'l o'ynaydi. Misol uchun, ba'zi o'rinlarda haqiqatdan ham nohaq ekanligini to'g'ridan-to'g'ri aytilish o'rniga "Haqiqatdan yiroqlashmang" yoki "Haqiqatdan uzoqlashmang" yoki "ko'zi ko'r" ifodasini o'rniga "ko'zi ojiz", "qulog'i kar" ifodasi o'rniga "qulog'i og'ir"lardan foydalanish har qanday subektga nojo'ya ta'sir etmaydi deb o'ylaymiz.

Evfemizm konsepti verbalizatorlari shakili strukturasi ko'ra: so'z (ibora), evfemik birikma, evfemik gap ko'rinishlari farqlanadi.

So'z shaklidagi evfemizm konsepti verbalizatorlari – har bir kundalik jarayonda yo bo'lmasa ijtimoiy yoki siyosiy vaziyatlarda yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, turli xil salbiy holatlardan qochish uchun evfemizmlardan foydalanimizdek, ko'proq so'z shaklidagi evfemik vositalardan foydalanamiz. Masalan, homilador so'zi o'rnida yuklik, qo'rqqoq so'zi o'rnida yuraksiz, ayol so'zi o'rnida zaifa, kabi misollarni kundalik hayotda ham, badiiy adabiyotlarda ham uchratishimiz mumkin.

Ba'zida voqelik, vaziyat, xatti-harakatlar bilan bog'liq denotant bir so'z bilangina ifodalanganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi:shundan keyin bir necha qadam bosib Otabekning pinjiga yaqin keldi va esankiragan, hayajonlangan tovush bilan so'radi:

Siz o'shami?

Men o'sha, - dedi bek.

Bu iboradagi o'sha so'zi Kumushning dardi bo'lib, ko'ngil qo'ngan insonini ifodalaydi [16].

Ibora shaklidagi evfemizm konsepti verbalizatorlari – og'zaki va yozma nuqtada evfemik ma'noni ifodalash uchun iboralardan ham foydalaniladi. Ko'p hollarda axloqiy va madaniy jihatdan qo'llanilishi mumkin bo'lgan yoki noqulay vaziyatlarni yumshoq tarzda ifodalash uchun frazeologik birliklardan foydalaniladi. Ularga misol sifatida quyidagilarni berishimiz mumkin: qari so'zi o'rniga yoshini yashab, oshini oshab, chidamoq so'zi o'rniga tishimizni tishimizga qo'ymoq, aybini ochiq aytmoq o'rniga yarasiga tuz sepmoq, uyaltirmoq o'rniga boshini ikkita qilmoq

So'z birikmasi shaklidagi evfemizm konsepti verbalizatorlari – evfemizmlarning so'z birikmasi orqali ifodalanishi deganimizda, albatta, hokim va tobe munosabatidagi birikmalar nazarda tutiladi hamda ular barqaror emasligi bilan iboralardan farq qiladi. Misol uchun:

Gap shaklidagi evfemik vosita – gap shaklidagi evfemizm konsepti verbalizatorlari ega va kesim ko'rinishida bo'lib, ko'proq sodda gap holida bo'ladi. Misol uchun:

Xulosa va takliflar. Yuqorida sanab o'tilgan lisoniy birliklarni evfemizm konseptining lisoniy nominativ birliklari deb ataymiz. Evfemizm konsepti verbalizatorlari evfemizm sistemasida bir maydonni tashkil etadi. Shuningdek, bu

maydonni evfemizm konseptining nominative maydoni deb ataymiz. Bu maydon turli til sathlariga mansub birliklardan tashkil topgan bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, evfemizm konsepti nominative maydoni mazmun va ifoda planiga egadir. Ushbu maydonni tashkil etuvchi birliklar evfemizm konseptiga xos belgi-xususiyatlarni ifodalash uchun xoslangan bo'ladi. Maydonni tashkil qiluvchi birliklar uning markazida turuvchi evfemizm verbalizatorlaridan biri arxisemasi atrofida joy oladilar. Lingvokognitiv, funksional-semantik tahlillarga tayangan holda shuni ma'lum qilamizki, evfemizm konseptini ifodalovchi verbalizatorlarning nominative maydonini dominanta, yadro va periferiya qismlarga ajratdik hamda maydon dominantasi iboralar (frazeologik birliklar), uning yadrosini frazema, leksema, sentensemalar, periferiyasini esa parema va textemalar tashkil etadi.

Ko'rinadiki, evfemizm konseptining nominativ maydoni ingliz va o'zbek tilshunosligida kam o'rganilgan bo'lib, bugungi kunga qadar yuqorida sanab o'tilgan olimlar tomonidan evfemizmning ko'proq nutqiy qatlam sifatidagi xususiyatlari sistemali tadqiq etilgan. Uning yondosh hodisalarga munosabati, turdosh bo'lgan tiplari, til sathidagi o'zni belgilanganligi, lisoniy va nutqiy evfemalar farqlanib, evfemik ma'no kategoriyalari funksional-uslubiy jihatdan tasnif qilinganligi ahamiyatli. Qolaversa, ingliz va o'zbek tilshunoslari orasida evfemizm konseptining nominative maydoni yuzasidan hanuz bahs-munozaralar olib borilayotganligi uning turli sohalar bo'yicha chuqurroq o'rganilishi lozimligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Kondakov N.I. (1954) Logika [Logics]. Moscow: Uchpedgiz
2. Тюрина Е. Е. Семантический статус эвфемизмов и их место в системе номинативных средств языка. –Н. Новгород, 1998. 127
3. Заботкина В.И. Новая лексика в современном английском языке. –М.: Высшая школа, 1999.-137 с.
4. Brunet S. Les mots de la fin du siècle. Paris: EditionBélin, 1996. 254 p.
5. Арапова Н.С, Эвфемизмы //Лингвистический энциклопедический словарь.–М.:Просвещение, 1990.-248 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. –М.: КомКнига, 2005. -144 с.
7. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). –М.: Языки русской культуры, 1996. -С. 64-72.
8. Василевич Е.М. Словарь социолингвистических терминов. -М., 2006. -312 с.
9. Rahmanova, I., & Mamatkulova, X. (2022). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA VAQT KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(12), 47-50
10. Rahmanova I., & Mamatkulova, X. (2022). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA VAQT KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(12), 47-50
11. Babushkin, A.P., Sternin, I.A. (2018) Kognitivnaya lingvistika i semasiologiya [Cognitive linguistics and semasiology]. Voronezh: OOO "Ritm"